

MILOŠ TALIGA:

Kritický racionalizmus a metóda falzifikácie

Banská Bystrica: Signis 2019, 79 s.

Na slovenskom filozofickom „trhu“ sa objavila knižka *Kritický racionalizmus a metóda falzifikácie* od autora Miloša Taligu. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že téma, ktorej sa venuje, bola už veľakrát „prežutá“ a ťažko sa k nej dá povedať niečo zásadne nové. Autor si však takýto cieľ nekladie. Vychádza z presvedčenia, že „metóda falzifikácie je – v kontraste k metódam verifikácie a konfirmácie – skutočnou metódou, ktorá sa bežne používa v empirických vedách“ (s. 5). Toto presvedčenie ho vedie k obhajobe falzifikacionizmu ako stále plodnej a životaschopnej metódy vedeckého poznávania. Svoju obhajobu stavia najmä na precíznom formulovaní vlastnej logiky tejto metódy, ako aj jej širšieho filozofického pozadia, aby z takto vybudovanej pozície mohol odrážať rôzne pretrvávajúce námietky proti falzifikacionizmu, ktoré považuje za chybné. Taliga tým jasne dáva najavo, že názory o možnej zastaranosti či prekonalnosti metódy falzifikácie sú podľa neho nesprávne a táto metóda ani v súčasnosti ešte nepovedala posledné slovo.

Kľúčové je zasadenie idey falzifikacionizmu do rámca Popperovej koncepcie kritického racionalizmu. Až z tohto hľadiska sa detailne ukazujú povaha a možnosti tejto metódy a viaceré námietky proti nej javia ako prázdne. Podľa Taligu atraktivita tohto prístupu tkvie v tom, že „Popperov kritický racionalizmus prirodzeným spôsobom spája svoj náhľad na metodologický arzenál, ktorý majú k dispozícii vedci, s rozborom rozumových schopností, ktorými disponuje každý premýšľajúci človek“ (s. 6). Kritický racionalizmus sa tak netýka len filozofie vedy, ale preniká aj do rozličných iných oblastí, končiac až sociálnymi a politickými otázkami, ktorým sa Popper takisto venoval. Pre Taligu je preto nevyhnutné ešte pred vysvetlením metódy falzifikácie ako takej najprv dostatočne vyložiť kritický racionalizmus, čomu vyhradzuje takmer polovicu svojej knihy.

Kritický racionalizmus približuje didakticky prostredníctvom troch asymetrií: asymetrie medzi verifikáciou a falzifikáciou (§ 1.1), asymetrie medzi akceptáciou a odmietnutím (§ 1.2) a asymetrie medzi zdôvodňovaním a kritizovaním (§ 1.3). Vo vzťahu k prvej spomenutej asymetrii Popper razí názor, že singulárne testovacie tvrdenia nikdy nemôžu

verifikovať univerzálne tvrdenie, teda dokázať ho ako pravdivé, ale môžu ho len falzifikovať, čiže vyvrátiť. Ide o logickú tézu, ktorá vychádza z predpokladu, že univerzálne tvrdenia môžu byť exemplifikované potenciálne nekonečným počtom singulárnych prípadov. Druhá asymetria je spätá s princípom empirizmu. Hovorí, že testovanie nejakého tvrdenia môže viesť len k jeho odmietnutiu, nie k jeho prijatiu, keďže v istom zmysle už bolo prijaté na testovanie. Ani úspešne otestované tvrdenie totiž nemení svoj objektívny obsah, ale azda len zvyšuje svoju prestíž vo vedeckej obci, čo však z hľadiska jeho nároku na pravdu nie je relevantné. Napokon tretia asymetria – tá má epistemický charakter. Popper chápe pokusy o zdôvodnenie vedeckých teórií ako pokusy o predloženie pozitívnych dôvodov v prospech ich pravdivosti, či aspoň pravdepodobnosti. To však podľa neho nemožno dosiahnuť. Môžeme len navzájom komparovať rozličné teórie a predkladať kritické argumenty vedúce k preferencii niektorej z nich. No obštatie teórie v takej kritike nie je ekvivalentné s jej zdôvodnením, teda s potvrdením jej pravdivosti; preferencia teórie je vždy hypotetická a otvorená voči ďalšej kritike. Tento záver je v súlade s charakteristickým popperovským predpokladom, pri ktorom sa Taliga bližšie pristavuje v ďalších dvoch podkapitolách (§ 1.4 a § 1.5), že vzhľadom na rozličné logické a epistemické obmedzenia nie je v silách vedy dosahovať pravdivé, respektíve čoraz pravdepodobnejšie teórie. Jediné, čo vede ostáva, je systematické vylučovanie nepravdivých teórií.

Tým prechádza k téme druhej kapitoly, v ktorej dostáva priestor sama metóda falzifikácie. Autor najprv vyjasňuje problém empirickej bázy, teda statusu základných tvrdení, ktoré vstupujú do empirického testovania (§ 2.1). Kritizuje snahy o zdôvodnenie týchto tvrdení a prízvukuje, že aj základné tvrdenia sú už presiaknuté teóriami, a teda sú rovnako hypotetické – nezdôvodnené. Ak sú však základné tvrdenia nezdôvodnené, tak aj záver o falzifikácii nejakej teórie, ktorý sa pomocou nich dosiahne, musí byť rovnako nezdôvodnený. Taliga tomuto dôsledku neprotirečí; naopak, tvrdí, že aj falzifikácie ako také majú hypotetický, teda nezdôvodnený charakter. Za rozhodujúcu považuje otázku ich pravdivosti, nie zdôvodnenia (§ 2.2). V ďalších častiach sa vyrovnáva s najvážnejšími námietkami proti falzifikacionizmu. Duhem-Quinova téza a problém nedourčenosti poukazujú na to, že pri úspešnej falzifikácii nemožno jednoznačne určiť, ktorá časť testovaného systému (vrátane rôznych teoretických predpokladov a pomocných hypotéz) bola vlastne vyvrátená (§ 2.3). Taliga opäť reaguje, že celý problém vzniká v súvislosti s požiadavkou zdôvodnenia. Uznáva, že nemáme pozitívne dôvody v prospech konkrétnej odpovede na daný problém, no upozorňuje, že tento fakt nijako nediskredituje funkčnosť samej falzifikácie, čiže odvedenia nepravdivosti teórie. Podobné riešenie ponúka autor aj vo vzťahu k chybe predpokladania záveru a paradoxu inferencie, ktoré vyvolávajú podozrenie, že v procese falzifikácie je jej záver už obsiahnutý v premisách, respektíve že pravdivosť záveru je už vopred predpokladaná (§ 2.4). Tieto podozrenia by boli legitímne, keby išlo o procesy zdôvodňovania – no keď si pripomenieme, že falzifikácia je

hypotetická, teda nevznáša nárok na zdôvodnenie svojich záverov, tak aj tieto námietky sa rozplývajú. V záverečnej podkapitole (§ 2.5) Taliga zosúladzuje metodologický negativizmus, podľa ktorého vedecké metódy „neslúžia na produkciu ani konštitúciu vedeckých poznatkov (hypotéz), ale na ich vyradovanie“ (s. 61), s objektivismom, čiže názorom, že podstatnejší je obsah teórií ako postoj vedcov k nim.

Nebudem systematicky hodnotiť koncepciu, ktorú Miloš Taliga vo svojej monografii obhajuje (na to by priestor recenzie rozhodne nestačil), ale chcem sa polemicky zamerať na jeden motív, ktorý sa vinie takmer celou knihou a považujem ho za problematický. Ide o *odmietanie zdôvodňovania*. Ako bolo spomenuté, zdôvodnenie je v knihe stotožňované s predkladaním pozitívnych dôvodov v prospech pravdivosti respektíve pravdepodobnosti tvrdení. Pokiaľ ide o vedecké teórie, definitívny dôkaz ich pravdivosti sa nedá podať; možno nájsť len prípadný dôkaz ich nepravdivosti. Preto je definované zdôvodnenie odmietané ako nemožné. Namiesto zdôvodňovania je presadzovaná *kritika*, teda predkladanie kritických argumentov. Tie v protiklade k zdôvodneniu slúžia na odhaľovanie *nepravdivosti* teórií, vďaka čomu sa dajú komparatívne oddeľovať „lepšie“ teórie od „horších“.

No s paušálnym odmietnutím zdôvodnenia to asi nebude také jednoduché. Naznačuje to aj terminológia, ktorú používa sám Popper v jednom z citovaných úryvkov: „Často môžeme poskytnúť *dôvody* [kurzíva – M. N.], prečo považujeme jednu teóriu za lepšiu ako inú. Spočívajú v zdôrazňovaní, že (a ako) jedna teória dosiaľ obstála v kritike lepšie ako iná. Budem tieto dôvody nazývať *kritickými dôvodmi*, aby som ich odlíšil od *pozitívnych dôvodov* poskytnutých so zámerom *zdôvodnenia* teórie“ (s. 18 – 19). Zdá sa, že Popper hovorí o rozličných druhoch zdôvodňovania. „Pozitívne zdôvodnenie“, ktoré asocjuje s predkladaním dôkazov pravdivosti, v prípade vedeckých teórií nepripúšťa. Avšak „kritické zdôvodnenie“, teda vyhodnocovanie teórií z hľadiska ich doterajšieho obštatia v kritike, zdanlivo považuje za integrálnu súčasť vedeckého diskurzu.

To tvorí jadro problému, na ktorý chcem poukázať. V knižke je pojem zdôvodnenia celkom odmietnutý, zatiaľ čo sa ponúka aj taká interpretácia, podľa ktorej by sme zamýšľali (a azda aj sám Popper zamýšľal) odmietnuť len *jeden konkrétny druh zdôvodnenia*. Zdôvodnenie je totiž široký pojem. Môžeme ho chápať ako indikátor pravdivosti, no v tomto zmysle ho Popper nepripúšťa. Môžeme ho však chápať aj ako to, na základe čoho aktuálne preferujeme jeden názor pred druhým, hoci bez záruky, že daný názor je skutočne pravdivý. Mám za to, že zdôvodnenie v tomto zmysle neraz používame v prirodzenom jazyku i v odborných diskurzoch. Veď pokiaľ ide o vedecké teórie, tak predsa môžeme povedať, že nejakú teóriu momentálne prijímame preto, lebo dostupné *dôvody* zatiaľ najväčšmi svedčia v jej prospech (a v neprospech konkurenčných teórií). Odvolanie na „dôvody“ tu zjavne neaspiruje na to, aby dokazovalo danú teóriu ako pravdivú. Skôr tu ide o akési slabšie, komparatívne odôvodnenie našej preferencie, ktoré nápadne

pripomína Popperove „kritické dôvody“. Teda nie každé zdôvodnenie je definitívnym zdôvodnením. Obávam sa, že prehliadanie tohto faktu môže viesť k vážnym nedorozumeniam vzhľadom na reálnu jazykovú prax.

Keby sme naznačené úvahy chceli dať (predbežne) do nejakého koncepčného rámca, tak by sme zdôvodnenie mohli rozdeliť na *silné* a *slabé*. Silné zdôvodnenie by bolo zdôvodnenie pravdivosti respektíve pravdepodobnosti určitého tvrdenia. Naproti tomu slabé zdôvodnenie by sa dalo chápať ako zdôvodnenie preferencie nejakého presvedčenia, názoru, postoja a pod. Opakujem, v tomto prípade bez nároku na (definitívnu) pravdivosť. O slabom zdôvodnení by sme mohli hovoriť v situáciách, keď (ešte) nevieme definitívne potvrdiť, či je nejaký náš názor správny, ale zároveň máme rôzne dôvody, indicie a motívy, pre ktoré sa k nemu zatiaľ prikláňame. Iste, raz sa môžu ukázať ako nepravdivé, ale v danom momente to môžu byť *najlepšie dôvody*, aké práve máme k dispozícii. Mat' názory v súlade s najlepšimi dostupnými dôvodmi je koniec-koncov požiadavkou racionality a kritického myslenia.

Celý spor je napokon možno len terminologický. Jeden povie „kritizovanie“, druhý povie „slabé zdôvodnenie“, a pritom obaja možno myslia na čosi príbuzné. Lenže nejde o maličkosť. Taliga robí terminologické rozhodnutie, keď termín „kritické dôvody“, ktorý používa Popper, nahrádza údajne príliehavejším termínom „kritické argumenty“ (s. 21). Nazdáva sa, že táto terminologická zmena je v lepšom súlade s literou Popperovho prístupu. Práve na pozadí uvedenej zmeny možno pozorovať presadenie zúženého chápania zdôvodnenia iba v zmysle predkladanie pozitívnych „dôkazov“ pravdivosti. No vybrať si jeden úzky (a problematický) význam určitého výrazu a na základe neho sa snažiť zdiskreditovať daný výraz ako taký sa javí ako krok, pre ktorý v texte chýba dostatočné zdôvodnenie (*sic!*). Analogicky, keby sme *spravodlivosť* chápali ako právo silnejšieho a poukázali na nedostatky tohto konkrétneho chápania, tak tvrdenie, že sociálna filozofia sa preto celkovo musí zaobiť bez pojmu spravodlivosti, by nevyzeralo ako najšťastnejšie riešenie.

V širšom kontexte môžeme povedať, že spôsob, akým je tu metóda falzifikácie traktovaná, problematizuje jej epistemické aspekty. Z popperovského pohľadu platí, že hoci sa veda nezaobíde bez pojmu pravdy, tak túto pravdu nedosahuje priamo. K pravde sa môže približovať len nepriamo, pomocou postupného identifikovania a „oddeľovania“ nepravdivých výrokov (s. 27). Lenže ak spolu s Taligom odmietneme všetky druhy dôvodov a zdôvodňovania, tak sa vynára otázka, podľa čoho môžu vedci vlastne *vedieť*, že úspešne vykonali nejakú falzifikáciu, a tak našli nepravdivý výrok? Autor trvá na tom, že celý tento proces nemá so zdôvodňovaním nič spoločné. Tvrdí, že nezdôvodnené sú tak základné tvrdenia, teda empirické dáta, ktoré vstupujú do procesu testovania teórie, ako aj jeho výsledok, čiže odvodenie nepravdivosti testovanej teórie. Zdôrazňuje, že celá falzifikácia je len hypotetická: „... *hypotetický status má aj samotná falzifikácia* teórie T – vedci nemôžu zdôvodniť záver, ku ktorému ich doviedla falzifikácia teórie T, čiže verdikt,

že T je nepravdivou teóriou“ (s. 45). To zrejme znamená, že vedci nemajú žiadne dobré dôvody myslieť si, že v rámci falzifikácie prihliadali na relevantné dáta, že správne vykonali odvedenie dôsledkov a že tak pravdivo vyvrátili testovanú teóriu. No Taliga to nevníma ako problém. Podľa neho nie je rozhodujúca otázka zdôvodnenia, ale otázka faktickej pravdivosti tvrdení. Aj v prípade, že vedci nemajú žiadne dobré dôvody na svoje závery, tieto závery môžu byť objektívne pravdivé. Preto v jeho chápaní neprítomnosť zdôvodnenia nijako neohrozuje funkčnosť samej falzifikácie: „Hypotetický status (...) neznamená nesprávnosť falzifikácie teórie T“ (tamže), pretože aj nezdôvodnené tvrdenia môžu byť objektívne pravdivé, a tak môžu objektívne falzifikovať testovanú teóriu.

V predchádzajúcej vete je z môjho pohľadu kľúčovou uvedená modalita: nezdôvodnené tvrdenia *môžu byť* pravdivé (a *môžu* falzifikovať teóriu). Iste, môžu, ale aj nemusia. Možno sa vedci opierajú o nesprávne dáta a odvodzujú z nich nepravdivé dôsledky – to nevieme. To je asi pointa tvrdenia, že celá falzifikácia je hypotetická. No to opäť platí len za predpokladu, keď zdôvodnenie chápeme úzko a v silnom zmysle. Nazdávam sa, že vedci si nevymýšľajú svoje postupy a závery *bez dôvodne*, ale že ich predsa opierajú o *nejaké dôvody*. Tak isto sa nazdávam, že sami vedci by rozhodne nesúhlasili s názorom, že ich výsledky sú nezdôvodnené. Pravdepodobne by uznali, že dôvody, ktoré reálne používajú, často ešte nie sú zárukou pravdivosti ich názorov, no možno by pripomenuli, že sa riadia najlepšimi dôvodmi, aké sú pre nich momentálne dostupné. Tým chcem znova poukázať na to, že Taliga nerešpektuje bežnú jazykovú prax a prirýchlo sa zbavuje pojmu zdôvodnenie. Keby sa namiesto toho pokúsil napríklad diferencovať medzi jeho rozličnými druhmi a významami, azda by sa mohol vyhnúť rôznym nedorozumeniam a pripomienkam, aké boli predložené aj v tejto recenzii.

Akékoľvek pripomienky však nič nemenia na základnom hodnotení, že knižka Miloša Taligu predstavuje pozoruhodný a podnetný výklad kritického racionalizmu a metódy falzifikácie, ktorý možno všetkým záujemcom o túto tému vrelo odporučiť.

Martin Nuhlíček

Príspevok vznikol s podporou grantu VEGA SR č. 1/0258/2019 *Realizmus a antirealizmus v súčasnej filozofii vedy*.

Martin Nuhlíček
Katedra filozofie a dejín filozofie
Filozofická fakulta UK v Bratislave
Gondova 2, 811 02 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: martin.nuhlicek@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7570-5318>